

Taberî'nin Tehzîbü'l-âsâr Adlı Eserinde Şiirle İstishâd

Citing Poetry as Evidence (Istishhād) in al-Ṭabarī's Tahdhīb al-Āthār

Ömer YILDIZ Fuat İSTEMİ

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Prof. Dr., Batman Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Batman, Türkiye
Batman, Türkiye

Asst. Prof., Batman University, Faculty of Islamic Prof., Batman University, Faculty of Islamic
Sciences, Department of 'Arabiyya and Balāgha, Sciences, Department of Ḥadīth, Batman, Türkiye
Batman, Türkiye

omer.yildiz@batman.edu.tr fuatistemi@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-0005-6827 Orcid: 0000-0002-4899-0360

Atıf/Cite:

Yıldız, Ömer - İstemi, Fuat. "Taberî'nin Tehzîbü'l-âsâr Adlı Eserinde Şiirle İstishâd". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 10/3 (Aralık 2025), 534-559.
<https://doi.org/10.20486/imad.1810213>

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru Tarihi / Received: 24.09.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 22.12.2025

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Öz

Hadis metinlerinde geçen kapalı anlamlı veya nadir kullanımlı kelimeler, İslami ilimler arasında müstakil bir alan olarak gelişen garîbü'l-hadîs disiplininin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmanın konusu, müstakil bir garîbü'l-hadîs eseri telif etmemiş olsa da Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr* adlı eserinde, hadislerdeki garîb kelimeleri açıklarken başvurduğu şiirle istişhâd yöntemidir. Araştırmanın temel problematiği, Taberî'nin hadis şerhinde şiiri yalnızca garîb kelimenin sözlük anlamını veren basit bir araç olarak mı, yoksa hadisin tarihsel bağlamını da dikkate alan bir delil olarak mı kullandığını tespit etmektir. Taberî'nin hadis şerhçiliğindeki filolojik yaklaşımını ve şiiri bir hüccet olarak kullanma yöntemini tahlil etmeyi amaçlayan bu çalışma; klasik dönem İslam düşüncesinde dilsel referansların anlamı teyit etmedeki rolünü ve hadis metodolojisindeki epistemolojik yerini aydınlatması bakımından önem arz etmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniğinin kullanıldığı çalışmada, eserde yer alan Câhiliye, İslâm ve Emevî dönemi şiirlerinden seçilen örneklemeler tümevarım yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın hipotezi, Taberî'nin şiiri yalnızca dilsel bir açıklama aracı olarak değil, anlamın doğruluğunu teyit eden ve rivayetin sahihliğini destekleyen epistemolojik bir delil (hüccet) statüsünde konumlandığı yönündedir. Sonuç olarak Taberî'nin garîb kelimelerin izahında şiirsel bağlamı etkin bir şekilde kullanarak hadis ve edebiyat ilimleri arasında disiplinler arası bir metodoloji geliştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Arap Dili ve Belağatı, Garîb, Taberî, Şiirle İstişhâd

Abstract

The occurrence of ambiguous or infrequently used lexical items within ḥadīth texts paved the way for the emergence of gharīb al-ḥadīth as an independent discipline among Islamic sciences. The subject of this study is the method of istiṣhād (citation as evidence) via poetry employed by al-Ṭabarī in his work *Tahdhīb al-āthār* while explaining gharīb words, even though he did not author an independent work on gharīb al-ḥadīth. The central problematic of the research is to determine whether al-Ṭabarī used poetry in his ḥadīth commentary merely as a simple tool to provide the lexical meaning of the obscure word, or as evidence that also considers the historical context of the ḥadīth. Aiming to analyze al-Ṭabarī's philological approach and his method of using poetry as ḥujjah (authoritative proof), this study is significant in terms of elucidating the role of linguistic references in confirming meaning and their epistemological place in ḥadīth methodology within classical Islamic thought. In this study, which employs the document analysis technique of qualitative research methods, samples selected from the poetry of the Jāhiliyyah, Islamic, and Umayyad periods found in the work were analyzed using the inductive method. The hypothesis of the research is that al-Ṭabarī positioned poetry not merely as a linguistic explanatory tool, but as epistemological evidence (ḥujjah) that confirms the accuracy of the meaning and supports the authenticity of the narration. Consequently, it has been determined that al-Ṭabarī developed an interdisciplinary methodology between ḥadīth and literary sciences by effectively using poetic context in the explanation of gharīb words.

Keywords: Ḥadīth, 'Arabiyya and Balāgha, Gharīb, al-Ṭabarī, Citation of Poetry

Giriş

Hz. Muhammed söyleyeceği bir sözü bağlam ve muhatapların durumuna en uygun biçimde aktaran bir kişi olmanın yanı sıra açık, anlaşılır ve etkili bir üslup kullanan bir hatip olarak kabul edilmiştir.¹ Nitekim “cevâmiü'l-kelim” vasfı, onun az sözle çok anlam

¹ Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Cezerî eş-Şeybânî İbnü'l-Esr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 1/4; Abdülkadir Palabıyık, *Garîbü'l-Hadis*

ifade etme gücünü göstermesi bakımından önemlidir.² Hz. Peygamber'in dili açık ve anlaşılır olsa da nadiren onun kullandığı bazı kelimeler sahabîler tarafından anlaşılmamış ve bu nedenle ondan izah talep edilmiştir.³ Bu tür örnekler daha çok Araplarca sıkça kullanılmayan özlü sözler, Hz. Peygamber'e biat etmek üzere gelen ve farklı lehçelere sahip bedeviler ile yaptığı konuşmalar esnasında sarf ettiği bazı ifadeler ve mecazlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁴

Hz. Peygamber'den doğrudan duyulan sözlerin ona aidiyeti konusunda bir şüphe yoktur. Ancak sahabîler Hz. Peygamber'den doğrudan duyduğu bu sözleri başkalarına aktardığı vakit, artık o söz mutlak olarak Hz. Peygamber'e ait bir söz olmaktan çıkıp rivayete dönüşmüştür.⁵ Çünkü onlar, Hz. Peygamber'den duyduğu sözleri kendi idrak ve anlayış kapasitesine, hafıza gücüne bağlı olarak bellemiş ve bu sözleri başka insanlara aktarmıştır. Sahabe bu aktarım sürecinde Hz. Peygamber'in sözlerini birebir aktarabildiği gibi, onun sözlerinden anladıklarını kendi lafızlarıyla da aktarmıştır. Bu sözlü aktarım, rivayetlerin hadis külliyatında yazılı bir halde yerini alıncaya kadar devam etmiştir. Hadis terminolojisinde "mana ile rivayet" olarak ifade edilen bu hususun uygun olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır.⁶ Sahabenin sözlü olan bu aktarım tarzı, ravilerin hadislerden anladıklarının kendi ifade biçimleriyle rivayet metinlerine yansımaya neden olmuştur.⁷

Mana ile nakledilen bu rivayetlerdeki lafızların Hz. Peygamber'e aidiyeti kesin olmadığından, hadis lafızlarının Arap dilinde delil olarak kullanılması ve onlarla istişhâd yapılması hususunda fikir birliği olmadığını bu konuda tartışmaların olduğunu söyleyebiliriz.⁸

Nevinin Doğuşu ve Abdülgafır b. İsmail'in el-Müfhim Li Şerh-i Garîbi Sahih-i Müslim Adlı Eseri (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Cihad", 122, "Ta'bir", 22; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Mesâcid", 5, "Eşribe", 71.

³ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî Büstî, *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Gurabâvî (Azbâvî) (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 64-70; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî el-Bağdâdî, *Garîbü'l-hadis*, thk. Muhammed Abdülmecîd Han (Haydarâbâd: Matbaatu Dâirati'l-Maârif el-Osmaniyye, 1964), 2.

⁴ el-Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, 1/66; Veli Kayhan, *Garîbü'l-Hadis İlmi: Mahiyeti, Tarihçesi, Müellifler ve İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmaları* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984), 11.

⁵ Ahmet Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 12.

⁶ Hadislerin mana ile rivayeti ile ilgili tartışmalar için bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Manayla Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 279-314.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Yatkın, *Hadislerin Mana ile Rivayeti ve Neticeleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

⁸ Tartışmalar için bk. Ömer Yıldız, *Şerhu'l-Mekkûdî Adlı Eserde Geçen Şahid Beyitlerin İncelenmesi*, (Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2022), 14-17; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstishâd Mes'esi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (Haziran1990), 67-79.

İslam'ın farklı bölgelere yayılması ve Arap olmayan insanların Müslüman olmasıyla birlikte hadislerde yer alan garîb kelimelerin açıklanması ihtiyacı daha da şiddetlenmiştir.⁹ İlk dönemlerden itibaren alimler hadislerde geçen garîb kelimelerin anlamlarını açıklamak için gayret sarfetmiş ve bununla ilgili eserler telif etmişlerdir.¹⁰ Hadislerde geçen bu kelimelerin anlamlarını açıklama gayretleri hadisin bir alt ilim dalı olan garîbü'l-hadis ilmini ortaya çıkarmıştır.¹¹ Bununla birlikte doğrudan bu alanla ilgili eser telif etmemiş bazı alimlerin eserlerinde yer yer hadislerde geçen garîb kelimeleri açıkladıklarını görmekteyiz. Bu alimlerden birisi Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir (ö. 310/923).

Taberî garîb kelimeleri açıklamak üzere başta Kur'an-ı Kerim, hadisler, Arap şiirleri olmak üzere pek çok delil kullanmıştır. Bu kaynaklardan Arap şiirleri bizim çalışma konumuzu oluşturmaktadır. Bundan dolayı onun kullandığı diğer kaynaklar çalışma alanımızın dışında kalmaktadır. Taberî'nin hangi kelimeler için neden şiirle istişhâda bulunduğu ve delil olarak kullandığı bu şiirleri neden tercih ettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel problematiği; bir tefsir ve tarih otoritesi olan Taberî'nin, hadis ilminde rivayetlerin anlaşılması sürecinde Arap şiirine ne düzeyde bir otorite atfettiği sorusudur. Taberî, şiiri yalnızca hadislerde yer alan garîb lafızların sözlük anlamlarını belirlemeye yarayan bir araç olarak görmemiş; aynı zamanda hadisin muradını tayin etmede başvurulabilecek açıklayıcı ve yer yer bağlayıcı bir delil olarak değerlendirmiştir. Çalışmanın hipotezi; Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr*'da uyguladığı istişhâd yönteminin, şiiri “dilsel bir tanık” olmaktan çıkarp “anlamı sabitleyen bir delil (hüccet)” seviyesine yükselttiği yönündedir.

Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve metin tahlili esas alınmıştır. Çalışmanın evreni Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr* adlı eseridir. Söz konusu eser üç ciltten oluşmakta olup Hz. Ali Müsnedi, Hz. Ömer Müsnedi ve İbn Abbas Müsnedi'ne tahsis edilmiştir. Örneklem olarak bu üç sahâbîye nispetle kaleme alınmış ciltlerde yer alan ilk hadisler seçilmiştir. Taberî, bu ilk hadislerin yanı sıra onları destekleyen veya onlara muhalif mahiyette çok sayıda hadis de nakletmektedir. Müellif, gerek ilk hadislerde gerekse bu şahit rivayetlerde geçen garîb lafızları açıklarken şiiri bir istişhâd malzemesi olarak kullanmış; ilgili kelimelerin anlam çerçevesini tayin etmek üzere çeşitli şiir örneklerini delil olarak zikretmiştir. Elde edilen veriler; kelimenin bağlamsal kullanımı, istişhâda konu edilen şairin dönemi (Câhiliye, İslâmî veya Emevî) ve Taberî'nin şiiri sunma tarzı gibi ölçütler esas alınarak tümevarım yöntemine göre analiz

⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 1/5.

¹⁰ Bayram Kanarya, “Garîbü'l-Hadîs İlmî Bağlamında Ebû Ali el-Kâfî'nin el-Bârî' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018), 392.

¹¹ Garîbü'l-Hadis ilmi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Akgül, *Edebî Tür Olarak Garîbü'l-Hadis (Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi)* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

edilmiştir. Bu yöntem aracılığıyla, müellifin hadis şerhinde filolojik malzemeyi nasıl bir metodolojik çerçeveye yerleştirdiği ortaya konulmuş, süreç hem betimleyici hem de analitik bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Hadislerde geçen garîb kelimeleri açıklamak üzere şiirle istişhâd etmek konusunda çalışmamız ile ilgili veya ona benzer bir çalışma tespit edilememiştir. Fakat Taberî'nin *Câmi'ü'l-beyân* adlı tefsirinde yer alan Câhiliye dönemi şiirleri ile ilgili bir makale ve bir yüksek lisans çalışması olduğu tespit edilmiştir.¹² Söz konusu iki eser de konumuzla doğrudan bağlantılı olmayan çalışmalardır.

Çalışmada öncelikle Tehzîbü'l-âsâr şekil ve muhteva açısından ele alınmış, Taberî'nin bu eserde takip ettiği metod ortaya konmuştur. Ardından Taberî'nin eserinden örnek olarak seçtiğimiz bazı kelimeler üzerinden onun şiirlerle nasıl istişhâd ettiği tespit edilmiştir. Taberî'nin hangi kelimeler için neden şiirle istişhâdda bulunduğu ve delil olarak kullandığı bu şiirleri neden tercih ettiği tespit edilmiştir.

1. Şekil ve Muhteva Açısından Tehzîbü'l-âsâr

Taberî'nin hayatının son dönemlerinde telifine başladığı ancak tamamlayamadan vefat ettiği *Tehzîbü'l-âsâr*, hadis literatürünün en hacimli ve muhtevalı eserlerinden biri olmaya aday bir proje olarak değerlendirilebilir.¹³ Zehebî (ö. 748/1348), eserin tamamlanabilmesi halinde hacminin yüz cilde ulaşacağını belirtmiştir.¹⁴ Eserin günümüze ulaşan parçaları; Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbâs, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın rivayetlerini ihtiva etmektedir.

Taberî'nin öğrencisi el-Fergânî'nin (ö. 362/972) verdiği bilgilere göre müellif, eserine Hz. Ebû Bekir'in rivayetleri ile başlamış, ardından sırasıyla aşere-i mübeşşerenin, Ehl-i beyt'in ve mevâlînin rivayetlerini aktarmıştır. Fergânî, Taberî'nin İbn Abbâs'ın rivayetlerinden de büyük bir kısmını kaydettiğini, ancak ömrünün eseri tamamlamaya vefa etmediğini nakletmiştir.¹⁵ Elimizdeki mevcut olan nüshalar ve eserin hacmi ile ilgili rivayetler *Tehzîbü'l-âsâr*'ın tamamının bize ulaşmadığını göstermektedir.

¹² Leylâ Tefkîk el-Ömerî, *eş-Şi'ru'l-Câhili fî Tefsîri't-Taberî* (Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, 1988); Harun Ögmüş, "Taberî Tefsirinin Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", *Tefsir Anabilim Dalı VII. Eşgüdüm Toplantısı ve Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu* (Konya: Ünlem Ofset, 2010), 89-100.

¹³ Fatma Akdokur, *Tehzîbü'l-Âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2010), 70.

¹⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Muhammed Eymen eş-Şibrâvî (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 11/168.

¹⁵ Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hebetullah eş-Şafî'î İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ömer b. Gurâme el-Umrevî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 52/196-197; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/168.

Eserin mukaddimesinde telif gayesine dair sınırlı bilgiler bulunsa da, Fergânî'nin açıklamaları ve eserin mevcut yapısı Taberî'nin temel hedeflerini ortaya koymaktadır. Buna göre Taberî; Hz. Peygamber'den senedi muttasıl olarak gelen sahih hadislerin tamamını bir araya getirmeyi, her bir hadisi sıhhat, illet ve tarik açısından incelemeyi amaçlamıştır.¹⁶ Bununla birlikte hadislerin içerdiği fikhî hükümleri tespit etmek (istinbat), ulemanın ihtilaflarını delilleriyle birlikte serdetmek, garîb kelimeleri açıklamak ve hadislere yöneltile eleştirileri cevaplandırmak eserin temel metodolojisini oluşturmaktadır. Müellifin bu devasa projeye, ilim ehlinin hadis ve sünnet alanındaki tüm ihtiyaçlarını karşılayacak kuşatıcı bir kaynak ortaya koymayı hedeflediği anlaşılmaktadır.¹⁷

Tehzîbü'l-âsâr'ın hadis edebiyatındaki tasnif türü üzerine farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Eser, şekilsel olarak sahâbî isimlerine göre tertip edildiği için "müsned" türü eserler kategorisinde¹⁸ değerlendirilse de, içeriği ve ele alış biçimiyle klasik müsnedlerden ayrılmaktadır.¹⁹ Hadislerden fikhî hükümler çıkarırken selef ulemasının görüşlerini aktarmış, mezhepler arası mukayeseler yapmış ve kendi tercihlerini delilleriyle ortaya koymuştur. Bu zengin içerik, eserin sadece bir hadis derlemesi değil, aynı zamanda derinlikli bir fıkıh ve dil incelemesi olduğunu göstermektedir. Kettânî (ö. 1927), eseri muhtevasındaki diğer bilgilerin yanı sıra yoğun fikhî bilgiler sebebiyle "câmi" türü kitaplar arasında zikretmiştir.²⁰ Rivayetlerin sunumunun ardından Taberî, hadisler arasında var olduğu iddia edilen zâhiri çelişkileri gidermeye yönelik "muhtelifu'l-hadîs" ilminin yöntemlerini kullanmıştır.²¹ Hz. Peygamber'in aynı konuda birbiriyle çelişen iki farklı hüküm vermesinin mümkün olmadığını savunan müellif, te'vil ve cem' metotlarıyla rivayetler arası uyumu sağlamaya çalışmıştır. Taberî'nin yönteminin en belirgin özelliklerinden biri de metin tahlilidir. O, hadislerde geçen ve anlaşılması güç olan garîb kelimeleri açıklarken Kur'an âyetleri ve Câhiliye şiiri başta olmak üzere dilsel

¹⁶ Hasan Kurt, *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği* (Samsun: Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 1991), 30.

¹⁷ Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib el-Bağdadi, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 2/548-556; Şihabüddin Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ: İrşadü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6/2459; İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, 52/196-197; Tacüddin Abdülvehhâb b. Ali Sübkî, *Tabakâtü's-Şafiyye'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulû (Kahire: Hecer, 1992), 3/121.

¹⁸ Muhammed Zuhaylî, *el-İmam et-Taberî* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1999), 2. bs. 262.

¹⁹ Akdokur, *Tehzîbü'l-Âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, 74.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Cafer el-Hasenî Kettânî, *Hadis Literatürü*, trc. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 38.

²¹ Muhammed Kâmil, *es-Sinaatu'l-Hadîsiyye inde'l-İmam et-Taberî fî Kitâbihi Tehzîbü'l-Âsâr ve Tafsi'li's-Sâbit an Rasûlillâhi (s.a.v.) mine'l-Ahbâr* (Amman: el-Câmiatu'l-Urdüniyye, Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans tezi, 2004), 35-38 akt. Akdokur, *Tehzîbü'l-Âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, 73.

delillere (şevâhid) sıklıkla başvurmuştur. Bu yönüyle eser, bir “garîbü’l-hadîs” çalışması hüviyeti de taşımaktadır.

Taberî, rivayetleri sunarken sistematik ve özgün bir metot takip etmiştir ve rivayetleri temel olarak iki kategoride ele almıştır. Bu tasnif sisteminin isimlendirilmesi Taberî’nin *Tehzîbu’l-Âsâr Bağlamında et-Taberî’nin Hadîşçiliği* adıyla doktora tezi hazırlayan Fatma Akdokur tarafından yapılmıştır. O, Taberî’nin yöntemini şu şekilde ifade etmektedir: “*Tehzîb*’de çoğunluğu fikhî meseleler olmak üzere, “asıl hadisler” ve asıl hadislerin konularıyla ilgili gerek şâhid hadisler gerekse mânaya muvafık ya da muhalif rivayetler şeklinde “ilgili hadisler” olarak nitelendirilebilecek hadisler yer almaktadır.”²² Akdokur’un bu açıklamasına göre; Asıl hadisler, müellifin kendi sıhhat şartlarına uygun bulunduğu ve konunun temelini oluşturan ana rivayetlerdir. İlgili hadisler ise asıl hadisi teyit etmek, farklı vecihlerini göstermek veya manayı açıklamak üzere getirilen şâhid ve mutâbi rivayetlerdir. Taberî bu kısımda sadece ilgili sahâbîden gelen tarikleri vermekle yetinmemiş, konuyu aydınlatmak adına başka sahâbîlerden gelen mevkûf ve tabiinden nakledilen maktû haberleri de zikretmiştir.²³

Tehzîbü’l-âsâr’ın günümüzde ilim dünyasına kazandırılmış üç önemli neşri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Mahmûd Muhammed Şâkir’in tahkikiyle 1982-1983 yılları arasında Kahire’de Matbaatü’l-Medenî tarafından beş cilt halinde gerçekleştirilen ve bizim çalışmamızda esas aldığımız neşirdir. İkinci çalışma, Nâsır b. Sa’d er-Raşîd tarafından tahkik edilmiş ve 1984 yılında Mekke’de Matâbiu’s-Safâ aracılığıyla iki cilt olarak yayımlanmıştır.²⁴ Bu iki neşirden muhteva bakımından ayrılan üçüncü baskı ise Ali Rızâ b. Abdillâh tarafından hazırlanmıştır. 1985 yılında Dımaşk’ta Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs tarafından *el-Cüz’ü’l-Mefkûd* adıyla basılan bu eser; diğer baskılarda yer almayan Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah’a ait müsnedleri ihtiva etmesi bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır.²⁵

Tehzîbü’l-âsâr üzerine yapılan neşirlerin yanı sıra, eser hakkında muhtelif akademik çalışmalar da literatüre kazandırılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de hazırlanan çalışmalardan biri, Fatma Akdokur’un “*Tehzîbu’l-Âsâr Bağlamında et-Taberî’nin Hadîşçiliği*” başlıklı doktora tezidir. Akdokur bu araştırmasında, mezkûr eser merkezinde Taberî’nin muhaddis kimliğini ve hadis metodolojisini ortaya koymayı hedeflemiştir. Uluslararası literatürde ise Ürdün Uluslararası İslami İlimler Üniversitesi’nde Muhammed Hâşim Gâlib Ahmed Enes tarafından kaleme alınan “*Tashîhu’t-Taberî li’l-ehâdîs fî kitâbihî Tehzîbi’l-*

²² Akdokur, *Tehzîbu’l-Âsâr Bağlamında et-Taberî’nin Hadîşçiliği*, 76.

²³ Akdokur, *Tehzîbu’l-Âsâr Bağlamında et-Taberî’nin Hadîşçiliği*, 76

²⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, thk. Nâsır b. Sa’d er-Reşîd (Mekke: Metâbiu’s-Safâ, 1404/1983).

²⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî Taberî, *Tehzîbu’l-Âsâr el-Cüz’ü’l-Mefkûd*, thk. Ali Rıdâ b. Abdillâh b. Ali Rıdâ, (Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 1995).

âsâr: *Dirâse nakdiyye mukârane*” isimli doktora tezi dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmada, Taberî’nin eserinde yer verdiği rivayetlere yöneltilecek tenkitlere karşı geliştirdiği cevaplar ve hadislerin sıhhatini ispat sadedinde izlediği tashih yöntemleri, eleştirel ve mukayeseli bir yaklaşımla incelenmiştir.²⁶

Sonuç olarak Taberî; hadis, fıkıh, tarih ve dil bilimlerindeki yetkinliğini *Tehzîbü’l-âsâr*’da birleştirmiştir. Eserin tamamlanamamış olması İslam ilim mirası açısından büyük bir kayıp olarak nitelendirilse de, mevcut kısımları Taberî’nin hadisçiliğini ve özgün metodolojisini anlamak için eşsiz bir kaynak niteliğindedir.

2. Tehzîbü’l-âsâr’da Şiirle İstişhâd

Arap şiiri, Arap dilbiliminin temel referans kaynaklarından biri olarak kabul görmüş ve pratik dilbilgisi incelemelerinde şüphesiz en öncelikli kanıt gösterme materyali konumunda yer almıştır. Nahiv ilminin klasik eserlerinin şiir örnekleriyle şevâhidü’ş-şi’r yoğun bir şekilde donatılmış olması, bu merkezi rolü açıkça teyit etmektedir.²⁷ Öyle ki zaman içerisinde istişhâd kavramı, sadece şiirle sınırlı bir anlam kazanmış ve müstakil olarak telif edilen “şevâhid” başlıklı eserler, münhasıran şiirsel metinlere tahsis edilmiştir. Bunu pekiştiren delillere İbn Nübâte’den (ö. 374/984) nakledilen ifadeler ışık tutmaktadır: “Şiirin faziletlerinden birisi, hükme dayanak olan delillerin sadece kendisinde bulunması, delillerin ancak ondan iktibas edilmesidir. Zira âlimler, fakihler, nahivciler ve dilbilimciler ‘Şair şöyle dedi’, ‘Bu husus, şiirde çokça mevcuttur’ gibi ifadeler kullanırlar. Buna binaen şiir hüccettir, şair ise hüccetin sahibidir.”²⁸ Bu beyan, şiirin birincil ve tartışmasız bir otorite olarak algılandığını göstermektedir.

Arap dilinin yapısında gözlemlenen bozulma süreci ve dilsel saflığın tedricen kaybolması nedeniyle erken dönem dilbilimciler, istişhâd için kullanılacak şiir materyaline kronolojik ve coğrafi kısıtlamalar getirmişlerdir. Bu kısıtlamalar çerçevesinde, Arap şairleri derecelerine göre tasnif edilmiştir.²⁹

Arap şiirinin, İslami disiplinlerde Kur’an-ı Kerim’den sonra önemli bir otorite olarak kabul edildiği görülmektedir.³⁰ Özellikle hadis ilmi içerisinde, metin tenkidi ve anlamlandırma süreçlerinde şiire başvurulması yaygın bir uygulamadır. Garîb

²⁶ Muhammed Hâşim Gâlib Ahmed Enes, *Tashîhu’t-Taberî li’l-ahâdis fî kitâbihi Tehzîbü’l-âsâr: Dirâse nakdiyye mukârene* (Ürdün: Câmiatü’l-Ulûmi’l-İslâmiyye el-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2015)

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Kılıç – Mehmet Turan, “Klasik Arap Dil Metodolojisinde Hadislerle İstişhâd: Sıbeveyhi Örneği”. *Diyanet İlmî Dergi* 60/3 (Eylül 2024), 959-961.

²⁸ Ebû hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ’ ve’l-mu’ânese*, thk. Heysem Halife et-Tu’aymî (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 2011), 1/252.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Yıldız, *Şerhu’l-Mekkûdî Adlı Eserde Geçen Şahid Beyitlerin İncelenmesi*, 11-21.

³⁰ Şiir örnekleri için bk. Hüseyin Akyüzoğlu, *Taberî Tefsiri’nde Garîbu’l-Kur’an* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 109.

kelimelerin açıklanmasında, Câhiliye ve ilk İslam dönemlerine ait şiirler, kelimenin orijinal ve en sahih anlamını tespit etmek için en güçlü dilsel şahitler olarak kullanılmıştır.³¹

Bu uygulamanın örnekleri İbn Cerîr et-Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr* adlı eserinde açıkça görülmektedir. Taberî, bu eserinde rivayetleri tahlil ederken hadislerde geçen garîb ve az kullanılan kelimeleri izah etmek amacıyla şiir dizelerini istişhâd malzemesi olarak kullanmıştır. Bu yöntem, şiirin sadece dilbilgisel bir kuralı kanıtlamakla kalmayıp aynı zamanda dinî metinlerin doğru anlaşılması için de vazgeçilmez bir filolojik araç olduğunu göstermektedir. Şiir, bu bağlamda hem nahiv kaidelerinin hem de kelime anlamlarının bozulmamış kaynağı olarak çok yönlü bir fonksiyon üstlenmiştir.

Taberî, dilsel ve edebî müktesebatını hadis ilmine de taşıyan âlimlerden birisidir. Onun *Tehzîbü'l-âsâr* adlı eseri, sadece hadisleri sened ve metin açısından değerlendiren bir çalışma olmanın ötesinde rivayetlerde geçen garîb kelimeleri çözümlemede Arap dilinin en ince unsurlarına ve Arap şiirinin istişhâd gücüne başvuran bir ilmî derinliğe sahiptir.

Taberî'nin bu üslubu, şüphesiz onun dil, edebiyat ve şiir alanlarındaki köklü birikimiyle doğrudan ilişkilidir. Zira o, Arap dilini ileri seviyede tahsil etmiş; Eserlerini kaleme alırken Câhiliye dönemi şairleriyle İslâm ve Emevî dönemi şairlerinin şiirlerinden istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Böylece *Tehzîbü'l-âsâr* hem hadis hem dil hem de edebiyat açısından çok yönlü bir eser hüviyeti kazanmıştır.

Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*'da hadislerin metinlerinde yer alan lügat açısından nadir veya anlam bakımından güçlük arz eden kelimeleri titizlikle ele almaktadır. Bu tür kelimeler, genellikle her hadisin sonunda ayrı bir başlık altında açıklanır. Klasik ifadesiyle bu başlık “الْقَوْلُ فِي الْبَيَانِ عَمَّا فِي هَذِهِ الْأَخْبَارِ مِنَ الْغَرِيبِ” yani “Bu haberlerde yer alan garîb ifadeler hakkında açıklama”³² şeklinde adlandırılmaktadır.

Taberî'nin istişhâdda bulunduğu şairler genellikle Câhiliye, İslâm ve Emevî dönemi şairleridir. Bu durum, onun dilde delil olarak kabul gören sahih şiir kaynaklarına dayandığını göstermektedir. Taberî, müsnedini ele aldığı sahâbînin rivayet ettiği hadise benzer başka hadisler zikrettiği gibi, bu hadislerde geçen garîb kelimeleri açıklarken de onlarca şâhid beyit kullanmaktadır. Söz konusu kelime için yalnızca bir örnek vermekle yetinmeyip, aynı kelimenin farklı bağlamlardaki kullanımlarına da şiirsel örnekler sunmaktadır.³³

³¹ Şiirle istişhâd için ayrıca bk. Osman Aydın, “Hadîs Usûlü İstilahlarının Tanımlanmasında Şiirle İstişhâdın Etkisi: Râmhürmüzî Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2020), 470.

³² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü's-sâbit 'an Resûlillâhi sallallahü 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kahire: Matba'atu'l-medenî, 1982), 1/34.

³³ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/141.

Taberî'nin eserinde dikkat çeken bir diğer husus, bazen bir kelime veya kavramı açıklamak için yalnızca tek bir beyitle yetinmeyip anlamın kapsamlı biçimde ortaya çıkması amacıyla on beyte kadar uzanan şiir parçalarını nakletmesidir. Bu yaklaşım, okuyucunun şâhid beytin öncesi ve sonrasını da görerek ifadenin anlam bağlamını daha iyi kavramasını hedeflemektedir.³⁴ Yine kimi durumlarda, beyti zikretmeden önce onun bağlamını açıklamakta, böylece beyitte geçen kelimenin semantik arka planını berraklaştırmaktadır.³⁵ Bununla birlikte, bazı yerlerde yalnızca garîb kelimenin geçtiği beyitle yetinmekte; hatta kimi zaman garîb kelimenin olduğu beyitten sonraki cevap cümlesi olan beyti dahi vermemektedir.³⁶ Bazen beytin anlaşılması için öncesinde vermesi gereken beyti de vermediği görülmektedir.³⁷ Hatta bazı garib kelimelerin şerhinde sadece garib sözcüğün geçtiği beyit şatırını vermekle yetinmektedir.³⁸

Taberî'nin bu metodunda dikkat çeken bir başka yön şâhid beyitlerin kaynaklarını zikretme biçimidir. O, çoğu kez aktardığı şiirin şairini açıkça belirtmekte, bazen de şiirin söylendiği ortam veya bağlamı da açıklayarak metnin tarihsel derinliğini güçlendirmektedir.³⁹ Aynı anlamı teyit etmek için farklı şairlerden birer beyit getirdiği durumlar da mevcuttur.⁴⁰ Bununla birlikte, kimi zaman şairin kimliğini bildiği halde قَوْلُ الشَّاعِرِ (şairin sözü) ifadesiyle şairin ismini zikretmez.⁴¹ Bazı şairleri meşhur oldukları künye ve lakaplarla ifade ederken lakabı meşhur olduğu halde kimi şairlerin isimlerini vermeyi tercih etmektedir. Örneğin el-A'şâ veya el-A'şâ el-Ekber (ö. 7/629 [?]) olarak bilinen Câhiliye devrinin önemli şairini ismiyle zikretmektedir.⁴²

Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr*'da takip ettiği metot, onun dil, edebiyat ve hadis bilgisini bir bütün olarak değerlendiren ilmî kişiliğini yansıtmaktadır. Garîb kelimelerin açıklanmasında Arap şiirine başvurusu, yalnızca lugavî bir tercih değil; aynı zamanda hadis metinlerinin anlamını derinlemesine kavrama çabasının bir sonucudur. Bu yaklaşım, *Tehzîbü'l-âsâr*'ı sadece bir hadis mecmuası olmaktan çıkararak, dil ve edebiyat açısından da zengin bir başvuru kaynağı haline getirmiştir. Taberî'nin şiirden istifadesi, hadis şerhinde filolojik metotların nasıl kullanılabileceğine dair erken dönem İslam ilim geleneğinde bir örnek teşkil etmektedir.

³⁴ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/40-41.

³⁵ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/145, 202.

³⁶ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/49.

³⁷ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/50.

³⁸ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/49.

³⁹ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/47.

⁴⁰ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/145, 197.

⁴¹ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/135.

⁴² et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/145.

2.1. Müsnedü Ali'de Şiirle İstişhâd

Taberî, Ali b. Ebî Tâlib'in müsnedinde bizim örnek olarak seçmiş olduğumuz birinci hadis için aynı temayı işleyen toplamda 88 adet şahit rivayet nakletmiştir. Burada örnek olarak seçtiğimiz şiirler gerek asıl hadiste gerekse de şahit rivayetlerde geçen garîb kelimeleri açıklamaya yönelik serdedilen şiirlerdir.

Hiz. Ali'nin müsnedinde naklettiği ilk hadis şudur:

حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ يَزِيدَ الْجَمَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا صَفَرَ، وَلَا هَامَةً، وَلَا يُعْدِي سَقِيمٌ صَاحِبًا» قُلْتُ: أَأَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ

Taberî, Bu hadisin şerhinde özellikle “لَا يُعْدِي” (bulaştırmaz) kelimesi üzerinde durmaktadır. Ona göre burada, hasta bir kimsenin hastalığının, kendisine yaklaşan sağlıklı bir kimseye bulaşmayacağı ifade edilmek istenmektedir.⁴³ Bu açıklamanın ardından, Câhiliye dönemi Araplarının hasta kimselerden uzak durduklarını, onlarla birlikte yemeden-içmeden kaçındıklarını belirtmektedir. Bu tutumun arkasında ise, hastalıkların bulaşıcı olduğuna dair yerleşik inançlarının bulunduğu dikkat çeker. Taberî, bu tür bir inancın Arap toplumunda gerçekten var olduğuna dair delil sunmak amacıyla, Câhiliye dönemi şairlerinden Lebîd b. Rebî'a (ö. 40/660) tarafından söylenmiş şu beyti⁴⁴ nakletmektedir:

مَهْلًا أَبَيْتَ اللَّعْنَ، لَا تَأْكُلْ مَعَهُ
وَإِنَّهُ يُولِجُ فِيهَا إِنْصَبَعَهُ
إِنَّ اسْتَنَّهُ مِنْ بَرَصٍ مُلَمَّعَهُ

“Yavaş ol! Ey lanetlenmekten uzak olan efendi kişi, onunla yeme. Çünkü onun makatında parlayan bir cüzzam var ve o parmağını oraya sokuyor.”⁴⁵

Taberî, eserinde sadece hadislerde geçen garîb kelimelerin açıklamasıyla yetinmemekte, aynı zamanda bu kelimelerin lugavî kökenlerine ve farklı bağlamlardaki anlamlarına da temas etmektedir. Bu kapsamda, “العدو” (bulaşmak) kelimesinin türevleri olan bazı fiil kalıplarına dair dilsel analizler sunmaktadır.⁴⁶ A-d-v fiilinin zulmetmek anlamında da kullanıldığını ifade etmekle birlikte bu anlamı açıklarken herhangi bir şiirsel delil getirmez. Bu yönüyle, kelimenin anlam zenginliğine işaret ederken klasik yöntemi olan şiirle teyit etme yoluna gitmemiştir. Taberî, “عَدَا” sözcüğü “عَنْ” edatıyla

⁴³ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/35.

⁴⁴ Lahmîler'in son hükümdarı Nu'mân b. Münzir (ö. 594'ten sonra) ile Lebîd b. Ziyâd el-Absî (ö. ?) arasında bir içki meclisi dostluğunun bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Lebîd'in aktarılan ilgili beyitte, Nu'mân'ı Ziyâd'dan uzaklaştırmak amacıyla Ziyâd'ın cüzzâz hastalığına yakalandığını ifade etmektedir. et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/35.

⁴⁵ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/35; Ebû Akîl Lebîd b. Rebî'a b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî, *Dîvânu Lebîd b. Rebî'a*, thk. Hamdû Tammâs, (Beyrut: Dâ'rife, 2004) 60.

⁴⁶ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/37.

birlikte kullanıldığında “bir şeyin kişiyi meşgul etmesi, oyalaması” anlamına geldiğini belirtir.⁴⁷ Bu anlamı desteklemek üzere meşhur Arap şairlerinden A‘şâ b. Sa‘lebe’nin bir beytine başvurur:

وَإِنِّي عَدَانِي عَنْكَ لَوْ تَعْلَمِينَهُ مَصَائِبُ لَمْ يَنْزِلْ سِوَايَ جَلِيلُهَا

“Doğrusu –bilirsen– bazı musibetler beni senden alıkoydu. Öyle musibetler ki, onların küçüğü bile başkasının başına gelmedi.”⁴⁸

Taberî, “أَعْدَانِي فَلَانٌ عَلَى كَذَا” tabirinin ise “birine yardım etmek, destek olmak” anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu anlamı da klasik şiirden bir örnekle teyit eder:

تَعَلَّمْتُ تَرْقِيقَ الْمَعِيشَةِ بَعْدَمَا كَبُرْتُ، وَأَعْدَانِي عَلَى اللُّؤْمِ خَالِدُ

“Yaşlandıktan sonra yaşamın inceldiğini öğrendim. Kınanmaya/kötü duruma düşmeye karşın Halid bana yardım etti.”⁴⁹

Taberî, “عدا” fiil köküne dair yaptığı kapsamlı açıklamalar çerçevesinde bu kökten türeyen masdar kalıba da değinmektedir. Bu bağlamda “العداء” kalıbının sözlük anlamı olarak “bir şeyi peş peşe yapmak, ardı ardına gerçekleştirmek” manasına geldiğini belirtir. Bu anlamı desteklemek üzere klasik Arap şiirinin en önemli kaynaklarından biri olan İmruülkays’ın (ö. 540 dolayları) muallakasından bir beyit nakleder:

فَعَادَى عِدَاءَ بَيْنِ ثَوْرٍ وَنَعَجَةٍ دِرَاكًا، وَلَمْ يُنْضَحْ بِمَاءٍ فَيُغْسَلْ

“O at vücudunu ıslatacak kadar terlemeden, peş peşe gerçekleştirdiği koşuda erkek ve dişi yaban öküzlerine yetiştirdi.”⁵⁰

Taberî yukarıdaki kelimelerin yanı sıra aynı hadiste geçen “لا صَفَرَ” ifadesini açıklarken kelimenin neye delalet ettiğine dair farklı görüşleri aktarır ve bunlar arasında tercih yapar. Bu bağlamda Taberî, kelimenin anlamına dair iki önemli görüşe yer verir. İlk olarak, recez tarzı şiirleriyle tanınan Ru‘be b. Accâc, “صفر” kelimesinin, “insan ya da hayvanların karın bölgesinde yaşayan bir tür yılan ya da yılanlık” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bu yorum kelimenin somut ve fizyolojik bir hastalık ya da zararlı canlıya işaret ettiğini ortaya koyar. İkinci görüş ise meşhur dil âlimi Ebû Ubeyde’ye (ö. 209/824 [?]) aittir. Ona göre “صفر” sözcüğü bu hadiste ay adı olarak kullanılmaktadır. Ebû Ubeyde, bu bağlamda Hz. Peygamber’in Câhiliye döneminde uygulanan safer ayını muharrem ayına erteleme (nesî) uygulamasını yasakladığını ifade etmektedir.

⁴⁷ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 1/37.

⁴⁸ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 1/37.

⁴⁹ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 1/37.

⁵⁰ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 1/38; İmruülkays Hunduc b. Hucr b. el-Hâris, *Dîvânu İmri’ilkays*, thk. Abdurrahman Mustavî, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2004), 62.

Bu iki farklı anlamlandırma arasında Taberî, dil ve bağlam açısından Ru'be b. Accâc'ın (ö. 145/762) yorumunu daha isabetli bulur. Bu tercihinin dilsel ve şiirsel bir şahitlikle desteklemek üzere, A'şâ'nın şu beytini nakleder:

لَا يَشْتَكِي السَّاقَ مِنْ أَيْنٍ وَلَا وَصِمٍ وَلَا يَعْضُ عَلَى شَرْسُوفِهِ الصَّفَرُ

“O (adam), artık baldırında ağrıdan ve bitkinlikten şikâyet etmeyecektir. Ayrıca kaburgasının alt karın bölgesini artık (açlıktan dolayı) yılan (veya yılanlık) ısırmayacaktır.”⁵¹

Taberî, hadiste geçen “ولا هامة” sözcüğünü açıklarken bu ifadenin Câhiliye Araplarının yaygın bir batıl inancını ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu belirtmektedir. Buna göre Araplar arasında haksız yere öldürülen bir kimsenin intikamı alınmadığı takdirde maktulün kafatasından bir kuşun (hâme) çıktığına ve bu kuşun ‘Beni sulayın! Beni sulayın!’ diyerek intikam alınıncaya kadar feryat ettiğine dair bir inanç mevcuttu. Taberî, “هامة” kelimesine ilişkin bu anlamı doğru ve yerinde bulur. Bu görüşünü desteklemek amacıyla, Zü'l-İsba‘ el-‘Udvânî'nin (ö. 600 dolayları) amcaoğlunun ölümü üzerine söylediği bir kasidede geçen şu beyte yer verir:

يَا عَمْرُو إِلَّا تَدْعُ شَتْمِي وَمَنْقَصَتِي أَضْرِبُكَ حَيْثُ تَقُولُ الْهَامَةَ: اسْفُونِي

“Ey ‘Amr! Şayet bana küfretmeyi ve beni noksan görmeyi bırakmazsan, hâme (kuşunun): Bana su verin dediği yerden (baş) seni öldürürüm.”⁵²

Taberî, Hz. Ali'den rivayet edilen “لا عَدُوَّ، وَلَا صَفَرَ، وَلَا هَامَةَ” hadisini ele aldıktan sonra benzer hadis metinlerini de okuyucunun dikkatine sunar. Bu bağlamda özellikle Ebû Hureyre'den rivayet edilen iki farklı hadise yer verir. Bu hadisler de önceki metin gibi İslam öncesi Arap toplumundaki bâtıl inançların reddini konu almakta ve bazı garîb kelimeler içermektedir.

Taberî, “وَأَمَّا قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَلَا عُولَ” hadisinde geçen “عُول” sözcüğünün “cin ve ifrit” anlamına geldiğini açıklamaktadır. Bu anlamı Ebu'l-Bilâd et-Tuhevî'nin şiirinden yaptığı nakille teyit etmektedir. Böylece, Taberî hem kelimenin anlamını hem de Arapların o dönemde benimsediği bu batıl inancı edebî delillerle açıklamaya çalışmaktadır:

لَقَيْتُ الْعُولَ تَسْرِي فِي ظَلَامٍ بِسَهْبٍ كَالْعَبَاءَةِ صَحْصَحَانِ

“Çorak bir ovada gece yolculuğu yapan ve abayı (çarşaf) andıran cin/ifrit ile karşılaştım.”⁵³

⁵¹ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/38.

⁵² et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/39.

⁵³ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/40-41.

Taberî'nin ele aldığı garîb kelimelerden biri de “النُّقْبَةُ” kelimesidir. Taberî bu kelimenin anlamını “uyuz hastalığı” olarak tespit eder. Ardından bu anlamı desteklemek üzere Câhiliye dönemi şairlerinden Düreyd b. Sımme'nin şu beytini delil olarak zikreder:

مَا إِنْ رَأَيْتُ وَلَا سَمِعْتُ بِهِ كَالْيَوْمِ طَالِي أَيْنُقِي جُرْبِ
مُتَبَدِّلًا تَبْدُو مَحَاسِنُهُ يَصْنَعُ الْهَنَاءَ مَوَاضِعَ النَّقْبِ

“Bugün uyuz develeri katran ile sıvayan kimse gibisini ne duydum ne işittim. İyilikleri görünür bir şekilde cömertçe davranmaktadır. Katranı uyuzlu yerlere sürmektedir.”⁵⁴

Taberî, bu açıklamanın ardından aynı kökten gelen “النَّقْبُ” kelimesini ele alır. Bu kelimenin anlamını ise “deve toynağının aşınması” şeklinde açıklar. Bu anlamı doğrulamak üzere, Hz. Ömer'in huzuruna gelerek bir talepte bulunan fakat isteğine karşılık alamayan bir bedevînin söylediği recez tarzındaki beyti delil getirir:

أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ مَا إِنْ بِهَا مِنْ نَقْبٍ وَلَا دَبْرٍ

“Ebu Hafs Ömer Allah'a yemin etti ki; o (devenin) toynağı ne aşındı ne de ayakları çatladı”⁵⁵

Taberî, “النَّقْبُ” sözcüğünün ise dağ yolu anlamına geldiğini söylemektedir. Bu anlamı desteklemek üzere Tufeyl el-Ganevî'ye (ö. m. 610 [?]) ait şu beyti örnek olarak zikreder:

إِنْ تُوْعِدُونَا بِالْقِتَالِ فَإِنَّا نُقَاتِلُ مِنْ بَيْنِ الْقُرَى وَالْمَنَاقِبِ

“Eğer savaşmak üzere bizi korkutmaya çalışırsanız bilin ki bizler köy ve dağ yollarında savaşıyoruz.”⁵⁶

2.2. Müsnedü İbn Abbâs'ta Şiirle İstişâd

İbn Abbâs'tan rivayet edilen hadislerin bulunduğu müsnedin ilk kısmı kaybolduğu için söz konusu kitap “Ebu Cafer dedi ki: Bu (hadiste) Mekke'nin taze otlarının koparılmasının haram olduğuna dair apaçık bir delil vardır” cümlesiyle başlamaktadır. Eserin tahkîkini gerçekleştiren Mahmûd Muhammed Şâkir, bu açıklamanın aşağıda yer verilen hadise ait olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Taberî, İbn Abbâs'ın müsnedinde örnek olarak aldığımız asıl hadis için 54 adet şâhid rivayete yer vermektedir.

Taberî'nin İbn Abbas'ın müsnedi diye isimlendirdiği bölümde naklettiği ilk hadis şudur:

⁵⁴ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/42.

⁵⁵ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/42.

⁵⁶ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 1/43.

⁵⁷ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/7.

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ مَكَّةَ، فَلَمْ تُحَلَّ لِأَحَدٍ كَانَ قَبْلِي، وَلَا تُحَلَّ لِأَحَدٍ بَعْدِي، وَإِنَّمَا أُجِلْتُ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، فَلَا يُحْتَلَى خَلَاهَا، وَلَا يُعَصَّدُ شَجَرُهَا، وَلَا يُفَرَّ صَيِّدُهَا، وَلَا تُلْتَقَطُ لُقَطَتُهَا إِلَّا لِمُعَرَّفٍ». فَقَالَ الْعَبَّاسُ: إِلَّا الْإِدْخَرَ لِمَصَاعِنَنَا وَفُيُورِنَا، فَقَالَ: إِلَّا الْإِدْخَرَ

Söz konusu asıl hadiste ilk olarak “لَا يُعَصَّدُ شَجَرُهُ” tabirini garîb bulan Taberî, bu ifadeyi “Haremin ağacı kesilmez ve ona zarar verilmez” olarak açıklamaktadır. Bu ifadenin darb-ı mesel olduğunu, aslının “عَضَدَ الرَّجُلُ الرَّجُلَ” şeklinde kullanıldığı ve “kişinin başkasına zarar vermesi” anlamına geldiğini belirtmektedir. Daha sonra “عَضَدَ” sözcüğünün başka anlamlara da geldiğini, bunlardan birinin “yardım etmek” olduğunu belirtmektedir. Taberî, zikrettiği bu anlamlar için şiir beyti zikretmemektedir. Fakat bu kök harflerin başka bir kullanımı olarak “الْعَضْدُ” kelimesini vermektedir. Bu sözcüğün develerde bulunan bir hastalık anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu anlam üzerine Nâbîga ez-Zübyânî’nin (ö. 604 [?]) şu beytini şâhid olarak aktarmaktadır:

شَكَكَ الْفَرِيصَةَ بِالْمَذْرَى فَأَتَقَدَّهَا شَكَكَ الْمُبَيْطِرَ إِذْ يَشْفِي مِنَ الْعَضَدِ

“(Boğa), (köpeğin) göğüs kaslarını, baytarın deve hastalığını tedavi ederken delmesi gibi boynuzuyla delip geçti.”⁵⁸

Taberî, hadiste geçen “لَا يُحْتَلَى خَلَاهَا” tabirinde yer alan “الْحَلَى” sözcüğünü “yeşil bitki” olarak anlamlandırmaktadır. Bu anlamı delillendirmek üzere A’sâ’nın şu beytini örnek olarak zikretmektedir:

وَحَوْلِي بَكْرٌ وَأَشْيَاءُهَا فَلَسْتُ خَلَاءَ لِمَنْ أَوْ عَدَنُ

“Etrafımda Bekr kabilesi ve onların taraftarları bulunmaktadır. Ben, tehdit edenler için (koparılması kolay) yeşil bir bitki (gibi) değilim.”⁵⁹

Taberî, aynı hadisin bir diğer varyantında yer alan “وَلَا تُعَصَّدُ شَجَرَاؤُهَا” cümlesindeki “الشَّجَرَاءُ” sözcüğü için bazı lügat âlimlerinin “ağaçlar” anlamını verdiklerini ifade etmiştir. Fakat o, bu kelimenin “orman gibi sık ağaçlı mekân” anlamına geldiğini İmruülkays’ın yağmur üzerine inşad ettiği kasidesinde geçen şu beyitle kanıtlamaktadır:

وَتَرَى الشَّجَرَاءَ مِنْ رِيْقِهَا كَرُءُوسٍ قُطِعَتْ فِيهَا حُمُرُ

“Yağmurun ilk yağışından (çiy) dolayı, ormanlık alanı sarıkla sarılmış başlara benzeyen bir şekilde görürsün.”⁶⁰

⁵⁸ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/45.

⁵⁹ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/45.

⁶⁰ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/46.

Taberî, aynı hadisteki “وَلَا يُعْضَدُ عِضَاهُهَا” ifadesinde bulunan “الْعِضَاهُ” sözcüğünün “dikenli ağaç” anlamına geldiğini ifade ettikten sonra bu anlamı Emevî dönemi Hristiyan şairlerden el-Ahtal’ın (ö. 92/710-11) aşağıdaki beyitleriyle tespit etmektedir:

وَلَقَدْ عَلِمْتُ إِذَا الْعِشَارُ تَرَوَّحَتْ هَدَجَ الرِّئَالِ تَكْبُهُنَّ شَمَالًا
تَرْمِي الْعِضَاهُ بِخَاصِبٍ مِنْ ثُلْجِهَا حَتَّى يَبْيِيتَ عَلَى الْعِضَاهِ جُفَالًا

“Hamile dişi develer yatsı vakti deve yavrularının yürüyüşünü andıran kısa ve yakın adımlarla döndüklerinde, kuzey rüzgârının onları devirdiklerini gördün. (O kuzey rüzgârı) dikenli ağaçlar üzerine kar taneleri atar, tâ ki dişi develer birikmiş kar taneleri üzerinde geceyi geçirirler.”⁶¹

Taberî, “الْقَيْنُ” ifadesinde geçen “إِلَّا الْإِدْخَرَ، فَإِنَّهُ لِبَيْوتِنَا وَفُيُونِنَا” ifadesinde herhangi bir zanaatı kendi eliyle icra eden kişi için kullanıldığını ifade ettikten sonra şair Cerîr b. Atiyye’nin (ö. 110/728 [?]), Ferazdak (ö. 114/732) aleyhinde inşad ettiği aşağıdaki hiciv beyitlerini şâhid getirmektedir:

يَا عَجَبًا هَلْ يَرْكَبُ الْقَيْنُ الْقَرَسَ وَعَرَقَ الْقَيْنُ عَلَى الْحَبْلِ نَجَسَ
وَالْقَيْنُ لَا يَصْلُحُ إِلَّا مَا جَلَسَ بِالْكَابِتَيْنِ وَالْعَلَاةِ وَالْقَبَسِ

“Hayret! Demirci ata biner mi? Demircinin teri atın üzerinde pis/kirli durur. Oturduğunda ancak kerpeten, örs ve yanan kömür (ile ilgilenmek) demirciye uygundur.”⁶²

Taberî, Peygamber’in hutbesinde geçen “وَمَنْ قُتِلَ لَهُ قَتِيلٌ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ، بَيْنَ أَنْ يَأْخُذَ الْعَقْلُ” ifadesinde geçen “Her kimin bir yakını öldürülmüşse, o iki seçenekten en hayırlısına sahiptir: ya diyet (kan bedeli) alır ya da (kisas olarak) öldürür” cümlesinde var olan “الْعَقْلُ” sözcüğünün “diyet” anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu kullanım üzerine Nâbiga ez-Zübyânî’ye ait meşhur kasidesinin aşağıdaki beytini şâhid göstermektedir:

لَمَّا رَأَى وَاشِقُّ إِقْعَاصَ صَاحِبِهِ وَلَا سَبِيلَ إِلَى عَقْلٍ وَلَا قَوْدٍ⁶³

“Vâşık, diyet ve kisas elde etmek mümkün değilken dostu olan köpeğin (Dumrân’ın) (boğa tarafından) ani ölümünü görünce...”⁶⁴

⁶¹ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 2/46-47.

⁶² et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 2/47-48.

⁶³ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 2/47-48.

⁶⁴ Beytin anlaşılması için cevap cümlesi olan beytin de verilmesi gerekmektedir:

قَالَتْ لَهُ النَّفْسُ: إِنِّي لَا أَرَى طَمَعًا وَإِنَّ مَوْلَاكَ لَمْ يَسْلَمْ، وَلَمْ يَصِلْ

“Vâşık kendi kendine şunu söyledi: Ben bir beklenti içinde değilim. Dostun (Dumrân) o (boğanın saldırısından) korunamadı ve onu (boğayı) avlayamadı.” Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübbâbi lisâni’l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1997), 3/186.

Taberî, “Her kim bir kan (öldürme) veya yaralama (beden zararı) sebebiyle zarara uğramışsa, o iki seçenekten en hayırlısına sahiptir” cümlesinde bulunan “خَبْلٌ” sözcüğünün “el ve ayakların zayıflaması, kötüleşmesi” anlamına geldiğini söyledikten sonra bunu Cerîr’in şiiriyle açıklamaktadır:

وَمَا مَرَسْتُ مِنْ ذِي دُبَابٍ شَكِيمَتِي فَيُؤْتِ قُوَّةَ الْمَوْتِ إِلَّا عَلَى خَبْلٍ⁶⁵

“Benim iradem ve kararlığım, kötü birine yönelirse o kişi ölümden ancak el ve ayakları sakatlanmış veya kopmuş bir şekilde kurtulabilir.”⁶⁶

Taberî, “Harem bölgesinde hayvan otlatmakta bir sakınca yoktur; ancak (ağaç) dallarını bir araya getirip yaprakların düşmesi için değnekler vurmak yasaktır.” cümlesinde geçen “لَا يَخْبُطُ” ifadesinin Arap kullanımında “bir ağacın dallarını bir araya getirip baston ile yapraklarını dökmek” anlamına geldiğini ifade eder. Bu anlam üzerine Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın iki beytini şâhid göstermektedir:

مَنْ يَلْقَ يَوْمًا عَلَى عَلَاتِهِ هَرَمًا يَلْقَى السَّمَاحَةَ مِنْهُ وَالنَّدَى خُلُقًا
وَلَيْسَ مَانِعٌ ذِي قُرْبَى وَلَا نَسَبٍ يَوْمًا، وَلَا مُعَدِّمًا مِنْ حَابِطٍ وَرَقًا

“Her kim günün birinde Herim ile karşılaşır, ondan huy olarak müsamaha ve cömertlik bulur. O, hiçbir zaman akraba ve nesep bağı olanları engelleyen biri değildir. Biriktirilmiş dallardan yaprak elde etmek isteyen fakir kimseyi de engellemez.”⁶⁷

Taberî, Atâ b. Ebî Rebâh’tan (ö. 114/732) aktarılan “*فِي الدَّوْحَةِ يُصِيبُهَا الْمُخْرَمُ بَقَرَةً*” “İhramlı bir kimse, büyük bir ağaca zarar verirse bir inek fidiye vermesi gerekir” hadisinde geçen “الدَّوْحَةُ” sözcüğünün “bütün koca ağaçlar” için kullanıldığını söylemektedir. Bu manayı da İmruülkays’ın bir muallaka beyti ile teyit etmektedir:

فَأَصْحَى يَسُخُّ الْمَاءُ عَنْ كُلِّ فَيْقَةٍ يَكْبُ عَلَى الْأَذْقَانِ دَوْحُ الْكَهْهَلِ

“O bulut her an yağmurunu döküyor ve o sel ormanda bulunan iri ağaçları baş aşağı deviriyor.”⁶⁸

Taberî, bir bedevinin Hz. Ömer’e söylediği “*مَا حَمَلَنِي عَلَى ذَلِكَ إِلَّا أَنَّ مَعِيَ نَضْوًا لِي*” “Beni bunu yapmaya sevk eden tek şey, yanımda (yorgun ve zayıf düşmüş) bir binek hayvanımın

⁶⁵ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/50

⁶⁶ Bu beytin de anlaşılması için öncesinde bulunan beytin zikredilmesi gerekmektedir:

وقد زعموا أن الفرزدق حية وما قتل الحيات من أحد قبلي

“Onlar Ferazdak’ın bir yılan olduğunu sandılar. Oysaki benden önce hiç kimse yılanları öldürmemiştir.” Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Şerhu Nekâidi Cerîr ve'l-Ferazdak*, thk. Muhammed İbrâhim Huvver-Velîd Mahmûd Hâlis (Abudabi: el-Mecmaü's-Sekafi, 1998), 1/338.

⁶⁷ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/51; Züheyr b. Ebî Sulmâ b. Riyâh el-Müzenî, *Divânü Züheyr b. Ebî Sülmâ*, thk. Ali Hasan Fâ'ûr, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 77.

⁶⁸ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/52; İmruülkays, *Divânü İmri'l-kays*, 65.

bulunmasıydı” cümlesinde geçen “الْبَضْوُ” sözcüğünün “yaşlı ve zayıf deve” için kullanıldığını ifade etmektedir. Taberî, bu sözcüğü açıklarken aslında Arap kullanımında bu sözcüğün eskiyen her şey için kullanıldığını söylemekte ve o bedevinin zayıf devesini, eskiyen bir nesneye benzettiğini ifade etmektedir. Bunun üzerine Zu'r-Rumme'nin (ö. 117/735) aşağıda yer verdiğimiz beytini şâhid olarak getirmektedir:

وَمِنْ حَنْشٍ دَغَفِ اللَّعَابِ كَأَنَّهُ عَلَى الشَّرَكِ الْعَادِي نِضْوُ عِصَامٍ

“Tükürüğü öldürücü ve yolda eskimiş ince kırba ipine benzeyen bir yılanı (geçtim.)”⁶⁹

Taberî, Mücâhid'den (ö. 103/721) aktarılan “أَرَى أَنْ يُؤَخَذَ بِرُمْتِهِ، ثُمَّ يُخْرَجُ مِنَ الْحَرَمِ” “Ben, onun yakalanıp (iple bağlanıp) ardından Harem bölgesinin dışına çıkarılması gerektiği kanaatindeyim” hadisinde geçen “الرِّمَّةُ” sözcüğünün “ip parçası” anlamında kullanıldığını ifade ettikten sonra “الرِّمَّةُ” sözcüğünün “eskimiş ve çürümüş nesne” olduğunu Hidâş b. Bişr'in aşağıdaki beytiyle açıklamaya çalışmaktadır:

فَلَقَدْ أَنَى لَكَ أَنْ تُودِعَ خُلَّةً رَنْتٌ، وَعَادَ جِبَالُهَا أَرْمَامًا

“Şüphesiz yıpranmış ve bağı çürümüş dostluklarla vedalaşmak zamanı gelmiştir.”⁷⁰

2.3. Müsnedü Ömer'de Şiirle İstişhâd

Taberî, Hz. Ömer'in müsnedine aşağıda metnini verdiğimiz hadis ile başlamış ve hadisin içeriğindeki konuyla bağlantılı 225 şâhid rivayete yer vermiştir.

Taberî'nin Hz. Ömer'in müsnedinde naklettiği ilk hadis şudur:

حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ جَرِيرٍ بْنُ زَيْدٍ الطَّبْرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ بِشْرِ بْنِ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ، أَنبَأَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ عِيَّاشٍ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَقَدْ سَمِعْتُ فَلَانًا وَفُلَانًا يَذْكُرَانِ خَيْرًا، يَزْعُمَانِ أَنَّكَ أَعْطَيْتَهُمَا دِينَارَيْنِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَلَكِنَّ فَلَانًا مَا هُوَ كَذَلِكَ - أَوْ مَا يَقُولُ ذَلِكَ - لَقَدْ أَعْطَيْتُهُ مِنْ عَشْرَةِ إِلَى مِائَةِ فَمَا يَقُولُ ذَلِكَ، وَإِنْ أَحَدُهُمْ يَخْرُجُ بِمَسْأَلَتِهِ مِنْ عِنْدِي مُتَأَبِّطَهَا» يَعْنِي نَارًا، فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَلِمَ تُعْطِيهِمْ؟ قَالَ: يَأْتُونَ إِلَّا ذَلِكَ، وَيَأْتِي اللَّهُ لِي الْبُخْلُ

Taberî garîb kelimelere dair ilk şâhid beyti “مَنْ سَأَلَ وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَفِي وَجْهِهِ” “Kim dilenmeye ihtiyacı olmayacak kadar mala sahip olduğu halde dilenirse, kıyamet günü yüzünde çizikler, izler veya yaralar ile gelir” cümlesinde geçen “خُدُوشٌ كُدُوحٌ خُمُوشٌ” kelimelerinin izahı için getirmiştir. Taberî “كُدُوحٌ” sözcüğünün “tırmalama izi” anlamında kullanıldığını belirtir ve bu anlam için Cirânu'l-Avd'ın (ö. ?) eşleri hakkında inşad etmiş olduğu aşağıdaki beyti delil getirmektedir:

هُمَا الْعَوْلُ وَالسَّعْلَةُ حَلْقِي مِنْهُمَا مُحَدَّشٌ مَا بَيْنَ التَّرَاقِي مُكَدَّحٌ

⁶⁹ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/52.

⁷⁰ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 2/53.

“O ikisi gulyabani ve cindir, boğazım onlar tarafından tırmalanmış ve köprücük kemiklerim arasında tırmalama izi bulunmaktadır.”⁷¹

Taberî “خُمُوشٌ” sözcüğünün de “خُدُوشٌ” gibi “tırmalama” anlamına geldiğini zikrettikten sonra bu kelime için Lebîd b. Rebi’a’nın beytini şâhid göstermektedir:

خَمَشْنَ حُرّاً أَوْجُهُ صِحَاحَ فِي السُّلْبِ السُّودِ وَفِي الْأُمْسَاحِ

“(Matemde olan) o kadınlar, giyindikleri kıldan yapılmış siyah giysiler içinde, sağlam yanaklarını tırmaladılar.”⁷²

Taberî “السداد” sözcüğünü değerlendirirken bu sözcüğü detaylı bir şekilde ele almaktadır. “السِّدَادُ” sözcüğünün “yarık veya eksikliği kapatan” şeye denildiğini ve “kavanoz kapağı” için de kullanıldığını belirten Taberî, bu anlam üzerine Emevî dönemi şairlerinden Tırmâmâh b. Hakîm’in (ö. 125/743), Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî’yi (ö. 126/743) methettiği kasidesinde geçen aşağıdaki beyitlerini⁷³ şâhid getirmektedir:

يَا حَالِ، أَنْتَ سِدَادُ مَا لَوْ لَمْ تَكُنْ شَقَّتْ بِوَائِقُهُ عَلَى الْأُمْصَارِ

“Ey Hâlid! Öyle musibetlerin tıkcısı ki, sen olmasaydın (o musibetlerin) yaratacağı felaketler memleketleri zora sokacaktı.”⁷⁴

Aynı anlamı ihtiva eden “سِدَادُ النَّعْرِ” ifadesinin “dağdaki gediğin atlılar ile kapatılması” için kullanıldığını söylemektedir. Bu anlam için el-Arcî’nin şu beytini şâhid göstermektedir:

أَصَاعُونِي، وَأَيَّ فَتَى أَصَاعُوا لِيَوْمٍ كَرِيهَةٍ وَسِدَادِ نَعْرِ

“Beni zayi ettiler/kaybettiler. Zor günler ve gedikleri kapatmak için nasıl bir (cengâver) yiğidi kaybettiler.”⁷⁵

Taberî, başka bir rivayette geçen “ثَلَاثَةٌ مِنْ ذَوِي الْحَيِّ مِنْ قَوْمِهِ” “Kavminden akıllı üç kişi” ifadesinde yer alan “الْحَيِّ” sözcüğünün “akıl, din ve hakka bağlı olan kişiler” anlamına geldiğini söylemektedir. Bu itibarla “bir mekâna bağlı olan ve orada sürekli ikamet eden kişiler” için “حَجَا بِهِ” ifadesinin kullanıldığını belirtmektedir. Bu kullanıma şâhid olarak el-Accâc’ın (ö. 97/715-16) merkep ve at sürüsünü nitelediği şu recez beytini getirmektedir:

بِرُبُضِ الْأَرْضِطَى وَجَقْفِ أَعْوَجَا فَهِنَّ يَعْكُفْنَ بِهِ إِذَا حَجَا

⁷¹ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/135.

⁷² et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/138.

⁷³ Ebû Nefr et-Tırmâmâh el-Hakem b. Hakîm et-Tâî, *Dîvânu Tırmâmâh*, thk. İzzet Hasan, (Beyrut: Dâru'l-Şarki'l-Arabî, 1994), 162.

⁷⁴ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/138.

⁷⁵ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/138.

“Merkep ve at sürüleri kalın Ertâ ağacı ve eğri kum tepeciklerine yöneldiklerinde Nabîtlilerin halay oyununda durmaları gibi sürekli dururlar.”⁷⁶

Taberî, “وَمَا سَوَىٰ ذَٰلِكَ مِنَ الْمَسَائِلِ سُحْتٌ يَأْكُلُهُ صَاحِبُهُ سُحْتًا” “*Ey Kabîsa! Bunun dışındaki dilenme (isteme) yolları haramdır; onu alan kimse haram yemiş olur*” hadisinde geçen “السُّحْتُ” sözcüğünün “yiyen kişiyi helak eden, dinini ifsat eden haram” anlamında kullanıldığını ve sözlük anlamının “aşırı derecede aç olmak” olduğunu ifade etmektedir. Bu anlam üzerine Emevî döneminin meşhur şairlerinden Ferazdak’ın aşağıdaki beytini şahit olarak getirmektedir:

وَعَضُّ زَمَانٍ يَا ابْنَ مَرْوَانَ لَمْ يَدَعْ مِنْ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَتًا أَوْ مُجْلَفًا

“Ey İbn Mervân! (Bizleri senin huzuruna) geride ya tamamıyla yok olmuş ya da azıcık kalmış maldan başka bir şey bırakmayan, zamanın ısırması (felaketler getirdi).”⁷⁷

Taberî, Hz. Ömer’in ifadesi olarak ele aldığı “مَنْ سَأَلَ النَّاسَ لِيُتْرِيَ بِهِ مَالَهُ” “*Malını çoğaltmak için insanlardan isteyen kimse...*” cümlesinde geçen “التراء” ifadesinin “mal çokluğu” anlamına geldiğini Alkame b. Abede’ye (ö. 3/625) ait aşağıda yer verdiğimiz beyitle⁷⁸ teyit etmektedir:

يُرْدَنُ تَرَاءَ الْمَالِ حَيْثُ عَلِمَتْهُ وَشَرَحُ الشَّبَابِ عِنْدَهُنَّ عَجِيبُ

“O kadınlar, bildikleri yerden malın çok olmasını isterler. Ayrıca onların nezdinde gençliğin ilk zamanları çok güzeldir.”⁷⁹

“الترى” sözcüğü ise Taberî’ye göre “ıslak toprak” anlamına gelmektedir. Bu anlamı temellendirmek için Tufeyl el-Ganevî’nin aşağıdaki beytini şâhid göstermektedir:

يُذَدِّنُ ذِيَادَ الْخَامِسَاتِ وَقَدْ بَدَا تَرَى الْمَاءِ مِنْ أَعْطَافِهَا الْمُتَحَلِّبِ

“(O atlar) vücutlarının etrafından su aktığı (ter) halde “hâmisat”⁸⁰ gibi suya varmaktan geri durmaktalar.”⁸¹

⁷⁶ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 3/139; Ebü’s-Şa’sâ’ Abdullâh b. Rü’be el-Accâc, *Dîvânu’l-Accâc*, thk. İzzet Hasan (Beyrut: Dâru’l-Şarki’l-Arabî, 1995), 325-326.

⁷⁷ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 3/140.

⁷⁸ Şâhid beytin daha iyi anlaşılması için bir önceki beytin de zikredilmesi gerekmektedir:

إِذَا شَابَ رَأْسُ الْمَرْءِ أَوْ قَلَّ مَالُهُ فَلَيْسَ لَهُ مِنْ وَدَّهِنٍ نَصِيبُ

“Eğer bir adamın saçları ağarmış veya malı azalmışsa (bilsin ki) artık onun kadınların sevgisinden yana nasibi yoktur.” Ebü’l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ ed-Dabbî, *el-Müfaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, ts.), 369.

⁷⁹ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 3/141.

⁸⁰ Hâmisât: Bir gün su içip üç gün otlayan ardından beşinci gün tekrar suya varan atlara denilmektedir. Ebû Kurrân Tufeyl b. Avf b. Kâ’b b. Halef el-Ganevî, *Dîvânu Tufeyl el-Ganevî*, thk. Hassân Felâhoğlî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1997), 43.

⁸¹ et-Taberî, *Tehzîbü’l-âsâr*, 3/141.

Taberî, “لَا يَأْتِي رَجُلٌ مَوْلَاهُ يَسْأَلُهُ مِنْ فَضْلٍ مَا عِنْدَهُ فَيَمْنَعُهُ إِيَّاهُ، إِلَّا دُعِيَ لَهُ شُجَاعًا يَتَلَمَّظُ فَضْلَهُ الَّذِي مَنَعَ”
 “Bir kimse efendisine gelip onda var olan fazlalıktan talep eder ve o da vermekten kaçınırsa, (kıyamet günü) efendisinin esirgediği malı yiyecek bir yılan çağrılır.” ifadesinde bulunan “شُجَاع” sözcüğünün “büyük ve zararlı yılan” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bunun üzerine bir şairin çok fazla yalın ayak yürüdüğü için ayakları kaba ve sert olan dolayısıyla yılanlara bastığı halde zarar görmeyen bir adamı hicvettiği⁸² aşağıdaki beytini getirmektedir:

قَدْ سَالَمَ الْحَيَاتُ مِنْهُ الْقَدَمَا الْأَقْعُونَ وَالشُّجَاعَ الشُّجَعَمَا

“Uzun ve iri erkek yılanlar hiç şüphesiz onun ayaklarıyla barış yapmışlardır.”⁸³

Cübeyr b. Mut‘im’in “وَأَمَّا قَوْلُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ: فَاضْطَرَّهُ النَّاسُ - يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى سَلَمَةٍ
 şu sözüne gelince: ‘İnsanlar onu -yani Resûlullah’ı (s.a.v.)- Seleme’ye gitmeye mecbur bıraktılar” cümlesinde bulunan سَلَمَةٍ sözcüğünün dikenli bir ağaç türü olduğu ve bu isimle bilindiğini söylemektedir. Bunun üzerine şairin şu beytini delil getirmektedir:

صَاحَ الْغُرَابُ بِمَهْ بِالْبَيْنِ مِنْ سَلَمَةٍ

“Karga çılgılık attı. Niçin? Seleme (ağacın)dan ayrıldığı için.”⁸⁴

Taberî, Kays b. Ebî Hâzim’den (ö. 97/715 [?]) aktardığı “دَخَلْتُ أَنَا وَأَبِي عَلَى أَبِي بَكْرٍ وَعِنْدَهُ”
 “Ben (Kays) ve babam Ebû Bekir’in yanına geldik. Onun yanında Esmâ bint Umeyy vardı; Ebû Bekir’den (sinekleri) uzak tutuyordu. Elleri dövme idi” cümlesinde geçen “مُوشُومَةٌ” sözcüğünü garîb bulmaktadır. Taberî, bu kelimenin kökü olan “وشم” sözcüğünün “iğneyle elin üst kısmına nakışlar yapılması, cildin yeşil veya siyah olması için iğne yerlerine dövme maddesi koymak” anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu anlam üzerine şair Ahtal’ın yabani bir boğayı nitelediği aşağıdaki beyti zikretmektedir:

أَمَّا السَّرَاةُ فَمِنْ دِيْبَاجَةٍ لَهَقِ وَبِالْقَوَائِمِ مِثْلُ الْوَشْمِ بِالْقَارِ

“Sırtının üst kısmı bembeyaz bir kumaş parçasındandır. Ayaklarında ise sanki ziftten (simsiyah) bir dövme vardır.”⁸⁵

Taberî, “فَكَانَ أَهْلُ الْمَاءِ قَدْ أَصَابَهُمْ حَمَصٌ”
 “Suyun başında bulunan halkı açlık kuşatmıştı” cümlesinde geçen “حَمَصٌ” sözcüğünün “zorluk ve açlık” anlamında olduğunu “الْحُمُوصَةُ” ise “açlıktan karın bölgesinin zayıflaması” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Bu

⁸² Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, *el-Hulel fi şerhi ebyâti'l-Cümel*, thk. Yahyâ Murâd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 145.

⁸³ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/143.

⁸⁴ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/144.

⁸⁵ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/145; Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. es-Salt el-Ahtal, *Dîvânu'l-Ahtal*, thk. Muhammed Mehdî Nâsiruddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 140.

anlamı teyit etmek için Meymûn b. Kays'ın (ö. 7/629) aşağıdaki beytini şâhid göstermektedir:

خُمْصَانَةٌ فُنُقُ دُرِّ مَرَّافُهَا كَأَنَّ أَحْمَصَهَا بِالشَّوْكِ مُنْتَعِلٌ

“O, gövdesi zayıf, güzel endamlı ve dirsekleri narin bir genç kızdır. Ayak tabanı adeta dikenden bir ayakkabı giymiştir (çok kibar yürüyor)”⁸⁶

Şair Lebîd b. Rebî'a'ya ait olup Hz. Aişe'nin temessülde⁸⁷ bulunduğu “وَبَقِيْتُ فِي خَلْفٍ كَجَلْدٍ” beytinde yer alan “خَلْفٌ” sözcüğünün “kötü bir topluluk” anlamına geldiğini ifade eden Taberî, “خَلْفٌ” sözcüğünün ise “iyi topluluk” için kullanıldığını söylemektedir. Bu anlamı teyit etmek için Ka'b b. Zühayr'ın (ö. 24/645) aşağıdaki beytini şâhid getirmektedir:

بَانَ الشَّبَابُ وَأُمْسَى الشَّيْبُ قَدْ أَرَقَا وَلَا أَرَى لِشَبَابٍ ذَاهِبٍ خُلْفَا

“Gençlik gitti. Yaşlılık yaklaştı, giden gençliğin ardından iyi bir topluluğun kalacağını göremiyorum.”⁸⁸

Taberî'nin başvurduğu bir başka beyit şair et-Tırmîh'a ait olan “فَأَنِّي بِأَرْبَعَةِ أَرْغِفَةٍ،” şeklindeki ifadelerdir. Ona göre Bu cümlede yer alan “مَرِيَسٌ” kelimesi “فعيل” vezninde olup “مَمْرُوسٌ” kalıbından dönüştürülmüştür. Taberî, bu sözcüğün “bal, yağ ve hurmanın el ile karıştırılması” anlamında kullanıldığını söylemiştir. Bu anlamdan hareketle Arapların tecrübe sahibi kişiler için مَارِسُ الْأُمُورِ وَضَارِسَهَا “İşlerle meşgul oldu ve onlarda tecrübe edindi” ifadesinin kullanıldığını söyleyen Taberî, bu anlam üzere aşağıdaki beyti delil olarak getirmektedir:⁸⁹

وَضَارَسْتُ الْأُمُورَ وَضَارَسْتَنِي فَلَمْ أَعْجُزْ، وَلَمْ تَضْعُفْ قَنَاتِي

“Durumları yokladım, onlar da beni yokladı. Aciz düşmedim ve mızrağım (boy) kısılmadı.”⁹⁰

⁸⁶ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/145.

⁸⁷ Temessül: Kişinin karakterini, ruh halini veya karşılaştığı herhangi bir durumu şiir veya nesir ile ifade etmesine denilmektedir. Hz. Aişe'nin söz konusu beyitle sürekli temessülde bulunduğu belirtilmiştir. Ömer Yıldız, *Sıklıkla Tekrarlanan Temessül Beyitleri*, (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2024), 38.

⁸⁸ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/146.

⁸⁹ Taberî'nin, مَارِسُ الْأُمُورِ وَضَارِسَهَا ifadesini zikretmesi her iki fiilin aynı anlamda kullanıldığını göstermektedir. Bu sebeple مَارِسُ sözcüğü yerine beyitte وَضَارَسْتُ الْأُمُورَ وَضَارَسْتَنِي şeklinde zikredilmiş olmasında bir problem bulunmamaktadır. Zaten bazı kaynaklarda şâhid beyit وَضَارَسْتُ الْأُمُورَ وَضَارَسْتَنِي şeklinde geçmektedir. Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî, *el-Hamâse*, thk. Muhammed İbrahim Huvver-Ahmed Muhammed Ubeyd (Abudabi: Hey'etü Ebû Dabî li's-Sekâfe ve't-Türâs, 2007), 271.

⁹⁰ et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, 3/147.

Sonuç

Taberî'nin *Tehzîbü'l-âsâr* adlı eserinde kullandığı şiirle istiṣhâd yöntemi, onun yalnızca bir müfessir, tarihçi ve muhaddis değil, aynı zamanda ileri düzeyde bir filolog ve edebiyatçı kimliğe sahip olduğunu göstermektedir. O, hadislerde yer alan garîb kelimeleri açıklarken, kelimenin anlamını bağlam içinde temellendirmiş, ardından bu anlamı Câhiliye, İslâm ve Emevî dönemi Arap şiirlerinden beyitlerle desteklemiştir. Onun eserinde zikrettiği şiirlerin kahir ekseriyeti Câhiliye dönemine ait olmakla birlikte sonraki dönemlere ait şairlerin şiirlerine de yer verdiğini söyleyebiliriz. Özellikle de Câhiliye dönemi Arap şairlerinin önde gelen isimlerinden İmru'ülkays, Ka'b b. Zühayr ve Lebîd b. Rabi'a başta olmak üzere pek çok şairden şiirler nakletmiştir. Böylece şiir, hem dilin orijinal anlam alanını ortaya koyan bir tanık, hem de semantik doğrulama aracı olarak kullanılmıştır.

Taberî hadisleri bir araya toplamak üzere hazırlamış olduğu *Tehzîbü'l-âsâr* adlı eserinde bir hadisi aktardıktan sonra hadis ile ilgili izahatlar yapmış, hadisin sıhhati, hadiste verilmek istenen mesajlar, hadisten çıkarılacak fıkhi hükümler, hadise benzer olan diğer mutabi ve şâhid hadisleri zikretmiştir. Bunlara ilave olarak hadiste geçen garîb ve anlaşılması güç kelimeler var ise onları da açıklamıştır. Bu kelimelerin ne anlama geldiğini açıklarken çeşitli kaynaklardan istifade etmiştir. Başta Kur'an, Arap Edebiyatı ve Arap şiiri olmak üzere bu kelimenin anlamını tespit ederek açıklamalar yapmıştır.

Taberî'nin şiir konusunda istiṣhâdda bulunduğu beyitlerin büyük kısmı, Arap dilinin en saf biçimini temsil eden dönemlerden seçilmiştir. Bu tercih, onun dildeki otantikliği koruma ve hadislerin anlamını sağlam delillerle temellendirme çabasının bir yansımasıdır. Ayrıca Taberî'nin, şiirleri sadece kelime anlamını açıklamakla sınırlı tutmayıp, beyitlerin bağlamını da dikkate alarak çok boyutlu bir anlam çözümlemesi yaptığı görülmektedir. Bu yaklaşım, hadis şerhinde filolojik yöntemin sistematik biçimde uygulandığı erken örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Eserde dikkat çeken bir diğer yön, Taberî'nin kullandığı şiirleri kaynağıyla, şairiyle ve bazen şiirin söylendiği tarihsel bağlamıyla birlikte zikretmesidir. Bu durum, onun rivayet ve dil malzemesini aynı ilmî titizlikle ele aldığını göstermektedir. Taberî, dilsel veriyi salt açıklayıcı unsur olarak değil, hadis metinlerinin doğru anlaşılmasını sağlayan epistemik bir delil olarak kullanmıştır. Böylece, şiir sadece bir dil kaynağı değil, aynı zamanda anlamın güvenilirliğini test eden ilmî bir referans hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, *Tehzîbü'l-âsâr*, yalnızca bir hadis derlemesi değil, Arap dili, edebiyatı ve hadis ilimlerinin kesişiminde yer alan çok yönlü bir ilmî miras niteliği taşımaktadır. Taberî'nin şiirle istiṣhâd yöntemi, hadis şerhinde dilbilimsel doğruluğu ve bağlamsal anlamı merkeze alan yenilikçi bir yaklaşım sunmuş; sonraki dönem garîbü'l-hadîs çalışmalarına da metodolojik bir temel oluşturmuştur. Onun bu yöntemi, erken dönem

İslam düşüncesinde şiirin ilmî bir delil olarak kabul edilmesinin en somut ve sistematik örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Katkı Beyanı Formu Statement of Contribution		
Yazarların Katkıları Authors Contributions:	Sorumlu Yazar Corresponding Author	İkinci Yazar Second Author
Çalışmanın Tasarlanması Conceiving the Study	%40	%60
Veri toplanması Data collection	%50	%50
Veri Analizi Data Analysis	%60	%40
Makalenin Yazımı Writing up	%50	%50
Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision	%50	%30

Kaynakça

- Accâc, Ebü's-Şa'sâ' Abdullâh b. Rü'be. *Dîvânu'l-Accâc*. thk. İzzet Hasan. Beyrut: Dâru'l-Şarki'l-Arabî, 1995.
- Ahtal, Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. es-Salt. *Dîvânu'l-Ahtal*. thk. Muhammed Mehdî Nâsiruddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Akdokur, Fatma. *Tehzîbu'l-Âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadîşçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2010.
- Akgül, Yusuf. *Edebî Tür Olarak Garîbu'l-Hadis (Kaynak-Metod ve Muhteva Analizi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Akyüzöğlü, Hüseyin. *Taberî Tefsiri'nde Garîbu'l-Kur'an*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Âmirî, Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer. *Dîvânu Lebîd b. Rebîa*. thk. Hamdû Tammâs. Beyrut: Dâ'rife, 2004.
- Aydın, Osman. "Hadîs Usûlü İstilahlarının Tanımlanmasında Şiirle İstişhâdın Etkisi 'Râmhürmüzî Örneği'". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2020), 467-496. <https://doi.org/10.17120/omuifd.798879>.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd. *el-Hulel fî şerhi ebyâti'l-Cümel*. thk. Yahyâ Murâd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'ü's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Dabbî, Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ. *el-Müfaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b Sellâm b Abdullah el-Herevî el-Bağdâdî. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdülmecîd Han. Haydarâbâd: Matbaatu Dâirati'l-Maârif el-Osmaniyye, 1964.
- Enes, Muhammed Hâşim Gâlib Ahmed. *Tashîhu't-Taberî li'l-ahâdîs fî kitâbihi Tehzîbü'l-âsâr: Dirâse nakdiyye mukârene*. Ürdün: Câmiatü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye el-Âlemiyye, Doktora Tezi, 2015.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit. *Târîhu Medîneti's-Selâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Gurabâvî (Az bâvî). Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1982.
- İbn Asakir, Ebü'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hebetullah eş-Şafîî. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ömer b. Gurâme el-Umrevî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İmruülkays, Hunduc b. Hucr b. el-Hâris. *Dîvânu İmri'l-kays*. thk. Abdurrahman Mustavî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- Kâmil, Muhammed. *es-Sinaatu'l-Hadîsiyye inde'l-İmam et-Taberî fî Kitâbihi Tehzîbu'l-Âsâr ve Tafsi'lî's-Sâbit an Rasûlillâhi (s.a.v.) mine'l-Ahbâr*. Amman: el-Câmiatu'l-Urdüniyye, Külliyyetu'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ, Yüksek Lisans tezi, 2004.
- Kanarya, Bayram. "Garîbü'l-Hadîs İlmi Bağlamında Ebû Ali el-Kâlî'nin el-Bâri' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018), 387-400.
- Kayhan, Veli. *Garîbü'l-Hadis İlmi: Mahiyeti, Tarihçesi, Müellifler ve İstanbul Kütüphanelerindeki Yazmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984.
- Keleş, Ahmet. *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Cafer b. İdris el-Hasenî. *Hadis Literatürü*. trc. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Kılıç, Ramazan - Turan, Mehmet. "Klasik Arap Dil Metodolojisinde Hadislerle İstişhâd: Sîbeveyhi Örneği". *Diyanet İlmi Dergi* 60/3 (Eylül2024), 953-990. <https://doi.org/10.61304/did.1494112>.
- Kurt, Hasan. *Taberî'nin Hayatı ve Tarihçiliği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'ü's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Müzenî, Züheyr b. Ebî Sulmâ b. Riyâh. *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*. thk. Ali Hasan Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.

- Öğmüş, Harun. “Taberî Tefsirinin Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi.” *Tefsir Anabilim Dalı VII. Eşgüdüm Toplantısı ve Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu*. Konya: Ünlem Ofset, 2010, 89-100.
- Ömerî, Leylâ Tevfîk. eş-Şîru’l-Câhilî fî Tefsîri’t-Taberî. Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi, 1988.
- Palabıyık, Abdülkadir. *Garîbü’l-Hadis Nevinin Doğuşu ve Abdülğafîr b. İsmail’in el-Müfhim Li Şerh-i Garîbi Sahih-i Müslim Adlı Eseri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Sübkî, Tacüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkafî. *Tabakâtü’ş-Şafiyye’l-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulû. Kahire: Hecer, 1992.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Tehzîbü’l-âsâr ve tafsîlü’s-sâbit ‘an Resûlillâhi sallallahü ‘aleyhi ve sellem mine’l-ahbâr*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matba’atu’l-Medenî, 1982.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Tehzîbu’l-Âsâr el-Cüz’ü’l-Mefkûd*. thk. Ali Rıdâ b. Abdillâh b. Ali Rıdâ. Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs. 1995.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Tehzîbü’l-âsâr*. thk. Nâsır b. Sa’d er-Reşîd. Mekke: Metâbiu’s-Safâ, 1404/1983.
- Tâî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ. *el-Hamâse*. thk. Muhammed İbrahim Huvver-Ahmed Muhammed Ubeyd. Abudabi: Hey’etü Ebû Dabî li’s-Sekâfe ve’t-Türâs, 2007.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-İmtâ’ ve’l-mu’ânese*. thk. Heysem Halife et-Tu’aymî. Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 2011.
- Teymî, Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Basrî. *Şerhu Nekâidi Cerîr ve’l-Ferazdak*. thk. Muhammed İbrâhim Huvver-Velîd Mahmûd Hâlis. Abudabi: el-Mecmaü’s-Sekafi, 1998.
- Tırmîhî, Ebû Nefr el-Hakem b. Hakîm et-Tâî. *Dîvânu Tırmîhî*. thk. İzzet Hasan. Beyrut: Dâru’l-Şarki’l-Arabî, 1994.
- Tufeyl el-Ganevî, Ebû Kurrân. *Dîvânu Tufeyl el-Ganevî*. thk. Hassân Felâhoğlî. Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.
- Tural, Hüseyin. “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Mes’elesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Haziran 1990), 67-79.
- Yakut el-Hamevî, Şihabüddin Yakut b. Abdillâh er-Rumî. *Mu’cemü’l-üdebâ: İrşadü’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edîb*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1993.
- Yatkın, Nihat. *Hadislerin Mana ile Rivayeti ve Neticeleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Yıldırım, Enbiya. “Hadislerin Manayla Rivayeti”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 279-314.
- Yıldız, Ömer. *Sıklıkla Tekrarlanan Temessül Beyitleri*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2024.
- Yıldız, Ömer. *Şerhu’l-Mekkûdî Adlı Eserde Geçen Şahid Beyitlerin İncelenmesi*. Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2022.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Muhammed Eymen eş-Şibrâvî. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.

Zuhaylî, Muhammed. *el-Îmam et-Taberî*. 2. Basım. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1999.